

korak naprijed u otvorenu, ali moguću zajedničku budućnost.

Na kraju mogli bismo navesti riječi H. Schmidta: »Mi građani nemamo samo pravo na obranu od vanjske samovolje, nego isto tako dužnosti i odgovornosti prema našim suljudima. Ne može biti demokracije ni otvorenog društva na trajnoj osnovi bez dvostrukog principa o pravima i dužnostima«... »Vlade i države što sudjeluju u gospodarskoj globalizaciji moraju se zajednički izboriti za etički minimalni kodeks. U drugom slučaju moglo bi iduće stoljeće proteći isto tako konfliktno kao ovo naše što je pri kraju« (159). Za sada je naša dužnost prvenstveno prihvatiti opću ideju o relevantnosti moralnih pitanja u regulaciji života u uvjetima globalizacije. Pored toga treba poraditi na tome da se približe različita – često isključiva – stajališta: religijska, ideologijska, filozofska, kulturna općenito itd. u ostvarivanju ljudskih prava i dužnosti unutar vlastitog društva i angažirati se u traganju za zajedničkim humanim vrijednostima. »Opća deklaracija o ljudskim dužnostima« odnosi se i na tu dužnost. Jer, ako postmodernu razumijemo kao povijesnu krizu epohe moderne ili kao novi izlaz, možda je deklariranje povezanosti ljudskih prava i ljudskih dužnosti dio novog, postmodernog puta.

Ivan Cifrić

Klaus Dehner

LUST AN MORAL

Die natürliche Sehnsucht nach Werten

Primus Verlag, Darmstadt, 1998, 176 str.

Tematika **moral**a postala je u javnom diskursu veoma konjunkturna na svim poljima i medijima, što nas ne začuđuje jer za to postoje veoma vidljivi socijalni razlozi – od onih empirijski »najvidljivijih« u svakodnevicu do onih što ih znanstvenici otkrivaju u sferi kulturnih promjena.

Primjerice, korumpiranost političara, svakodnevna brutalnost na ulicama, terorizam, ratni međunarodni sukobi, bijeda i smrt od gladi itd., a s druge strane rasipnost, porast egoizma i hedonizma, reduciranje solidarnosti i ispunjenja dužnosti veoma često tek na simboliku. Poticajima moralnoj konjunkturi pridonose i javne rasprave o gubitku vrijednosnih orijentacija i propadanju nekih vrednota ili vrijednosnog sustava.

Međutim, problem morala nije povezan samo sa spomenutim negativnim društvenim pojavama nego prvenstveno s objektivnim promjenama, što se zbivaju u svim suvremenim društvima – onima što ih nazivamo razvijanim kao i onima što ih nazivamo nerazvijanim ili u razvoju. Dakako, između tih društava postoje razlike u dinamici i dubini društvenih promjena, pa tako i u promjenama vrednota i morala.

Dehner u svojoj knjizi ne pretpostavlja da samo društvene promjene utječu na moralne mijene, tj. na socijalno utemeljenje morala. Pod moralom podrazumijeva **sistem pravila i normi ponašanja u zajednici** (32), odnosno »normativni sustav koji regulira zajedničko djelovanje tj. zajednički život« (93). Dehner ne polazi niti od teze o apriornoj moralnoj autonomiji čovjeka, jer ga zanimaju neke druge dimenzije utemeljenja moralnosti, a u prvom redu naslijeđena biološka struktura. On nas želi upozoriti na činjenicu da je čovjeka priroda obdabila podlogom za moralne »pronaslake« koji se reflektiraju u odgoju. Čovjek kao produkt evolucije, slično životinjama, nosi u sebi neke urođene nagonske strukture što utječu na njegovo ponašanje koje predstavlja obilježje društvenosti. Nagonske reakcije čovjek tijekom kulturne evolucije kultivira i kao oblikovane društvene vrijednosti reproducira, odbacuje i mijenja, ali su uvijek prisutne.

Mnogi upozoravaju na propast i nestanak morala, svakako misleći samo na određeni moral i određeni vrijednosni sustav

kao kriterij moralnog ponašanja. Njegova teza je da »nestanak morala ima svoje uzroke u pojavama oslobađanja od zajednica, u smanjivanju mogućnosti za zajedničko djelovanje i manjak zajedničkog smisla što iz toga proizlazi« (30).

Upozoravanje na **propadanje** morala nije baš bezazleno, kako se može na prvi pogled činiti. Naime, to može biti znak (1) nestanka (postojećeg) **starog morala** ili (2) nastanka nekog **novog morala**. Nestanak ranije važećeg morala može nam biti razumljivo u kontekstu društvenih promjena, kao i nastanak nekog novog morala. Međutim, pitanje je o kakvom se moralu radi u novim promjenama i je li riječ o nekom »novom« moralu, moralu s iskustvenim osnovama ili o nečemu trećem?

Pitanje je što se uistinu može očekivati u području morala, s obzirom na brze promjene socijalnog i tehničkog svijeta – u nerazvijenim, a naročito u razvijenim društvima i jesu li na tome temeljene optužbe o gubitku (padu) morala (prihvatljive) utemeljene ili se ipak mora očekivati da u društvu koje postiže visok stupanj blagostanja nužno nastaju promjene vrednota i ponašanja, a time i promjene kriterija moralnosti. Svjedoci smo nastalog **paradoksa**: s jedne strane neočekivana renesansa rasprava o moralu, a istodobno smanjenje spremnosti za moralno ponašanje.

Opadanje spremnosti za izvršavanje socijalnih dužnosti posljedica je nekih socijalnih promjena modernog društva i temeljnih važećih mjerila ponašanja: (1) u prvom redu riječ je o porastu individualizma i na njemu utemeljenog egoizma; (2) zatim o porastu pluralizma. Moderna društva su pluralistička društva s različitim vrijednostima i moralnim vrednotama; (3) s konzumentskom kulturom.

Nestajanje morala Dehner povezuje s problemom nestajanja poznatih nam oblika dosadašnjeg čovjekovog zajedničkog djelovanja, a koji sve više nestaju u modernom društvu, ali i s problemom sma-

njivanja potreba za društvenošću. Te činjenice nastoji pokazati u svjetlu problema moralnog odgoja i poduzetničkog odgoja, odnosno etike. Prvenstveno je zanimljiva njegova osnovna pozicija o prirodnim dispozicijama i biološkim izvorima morala. Polazeći od te osnove morala argumentacija ga vodi do arhetipova ponašanja, koje pronalazi u životinjskom svijetu i njegovim oblicima pro-societarnosti. Naime, u **Sociobiologiji** (Wilson, 1975; Voland, 1993; Polšek /ur./, 1997) je utvrđeno postojanje oblika društvenog ponašanja u različitim vrstama životinja (vukovi, pavijani, čimpanze itd.). Zajedničko djelovanje, primjerice lov, uvjetovano je pojedinačnim nagonom za hranom. Zajedničkom »poduzimljivošću« u nekim aktivnostima postiže se cilj koji ne bi mogla postići neka jedinka samostalno. To zajedničko djelovanje omogućava preživljavanje te skupine. Slično je i sa čovjekom koji je živio u malim skupinama, a kojima je zajedničko djelovanje omogućavalo preživljavanje u ograničenim uvjetima prirodnih dobara i konkurenciji s drugim sličnim skupinama, koje su se morale organizirati za zajedničko djelovanje, poduzimljivost – poduzetništvo u oba smjera. Poduzimanje zajedničkih aktivnosti kod životinja kao i primata svjedoči o »pred-socijalnom« ponašanju. Pred-socijalno zato što se u socijalnom ponašanju, tj. u ljudskoj zajednici reflektiraju zajednički ciljevi. Unutar malih skupina sakupljača i lovaca postojalo je hijerarhijsko pozicioniranje pojedinaca unutar skupine prema rangu a na osnovu pojedinačne konkurencije, a istodobno su se aktivnosti odvijale na osnovu kooperacije u kojoj je svaka jedinka pridonosila ostvarivanju zajedničkog cilja skupine. Kooperacija i ostvarivanje zajedničkih ciljeva ne bi bilo moguće bez međusobne komunikacije članova skupine.

S obzirom na uvjete života u skupinama razvila se **societarna logika** i **izvansocietarna logika**. Societarna logika je osnova **proto-morala** odnosno **societarnog mo-**

rala, tj. pravila što važe unutar neke skupine (zajednice) za njezino funkcioniranje. Konkurencija s drugim zajednicama u borbi za ograničena prirodna dobra i preživljavanje, stvarala je **izvansocietarni moral**. Na taj su se način oblikovali odnosi što važe sve do danas. Za societarni moral karakteristično je pozitivno vrednovanje vlastite zajednice, a za izvansocietarni moral prilično podozrivo promatranje **drugih** sve do neprijateljstva prema njima pa čak do progona s nekog teritorija ili fizičkog istrijebljenja. U zajedničkom djelovanju – poduzetništvu nastao je moral i identifikacija sa svojom zajednicom **mi**. Pozitivne vrijednosti **mi-skupine** i negativna obilježja **oni-skupine**, tj. **drugih**, **stranaca**, itd. prenose se socijalizacijom sve do danas. Socijalizacijom se prenose regule neke zajednice preko kojih pojedinac stječe iskustvo i individualnu sigurnost, a istodobno i vrednovanja drugih zajednica. Moderni fundamentalizmi nisu ništa drugo nego evolucija socijalizacije arhetipova societarnosti. Kao kulturne refleksije oni su anahronizmi. Međutim, može se postaviti pitanje jesu li uopće anahronizmi, ako se razmišljanja zasnivaju na tezi da su i danas na Zemlji sa 6 milijardi ljudi okolnosti opstanka slične onima prije desetak tisuća godina – tj. da se radi o borbi za preživljavanjem. Identifikacija pojedinca sa zajednicom, tijekom kulturne povijesti doživjela je evoluciju, pa se solidarnost s pripadnicima vlastite skupine u velikim i anonimnim društvenim grupama prenijela na simboličku razinu: dokaz pripadnosti nekoj skupini nije više neposredno sudjelovanje u zajedničkim aktivnostima za opstanak (sakupljanje plodova ili lov), nego je različito posredovana preko vjernosti religiji, zastavi, himni, ideologiji itd.

U premodernim društvima skupina je imala svoje nužno utemeljenje u potrebi i nužnosti zajedničkog djelovanja u odnosu na surove prirodne uvjete i susjednog konkurenta, često agresivnog neprijatelja, radi preživljavanja, pa su na zajed-

ničkom poslu (poduzimljivosti) oblikovani etos i moralne norme, a kasnije u diferenciranim društvima i kulturama nastaje etika kao sustavno promišljanje morala.

Današnje društvo bitno se razlikuje od svih premodernih društava upravo po navedenim obilježjima (porast individualizma, kulturni pluralizam i konzumizam). Sve se može kupiti – od robe do usluga, pa je pojedinac tek povremeno upućen na druge radi zajedničkog rada. Potreba za **društvom** je povremena (prostori zabave), a moderne elektronski uređaji omogućavaju komunikacije među pojedincima na neosoban način. Time se objektivno smanjuje potreba skupne suradnje na dosadašnji način a istodobno se otvara pitanje istraživanja budućih obrazaca društvenosti. Potreba za zajedništvom postaje kategorija **povremenosti** i **privremenosti**. Ne samo da zajednički rad u sadašnjim njegovim oblicima gubi svoje kolektivne osnove zbog tehnološkog napretka nego i temeljni oblici ljudskosti kao što su veselje, tuga, svađa itd. postaju tehnički posredovani. Zbog velikih komunikacijskih mogućnosti (TV, internet...) čak i vođenje ljubavi postaje sve više posredovano. To **društvo doživljava** (*Erlebnisgesellschaft*) i **nonstop-društvo** (Adam/Geissler/Held, 1998) stvara uvjete za **pasivno doživljavanje**, što je daleko od potreba za (skupnim) društvenim životom i životom u (grupi) društvu. Možda ne nastaje neki novi moral nego naprosto svjedoči o porastu ponašanja što ga se naziva **mentalitet maksimalnog samoposluživanja** (Dehner, 1998:22) u kojemu svatko poštuje i zastupa primarno svoje osobne potrebe i interese, a međusobne veze nastaju skoro isključivo ako se zajednički nešto poduzima. Umjesto rada kao u prethodnim društvima, poduzetništvo je danas postalo temelj ljudskog povezivanja u ostvarivanju zajedničkih ciljeva i općenito društvenosti. Bilo bi neutemeljeno reći da je društvenost izgubila svaki smisao, jer nove tehnološke osnove mogu stvoriti pretpostavke neke druge druš-

moralu je riječ (egalitarnom, građanskom, itd.; u osnovi razoren je egalitarno-kolektivistički model). S druge strane, nastale su (pretežito su u nastajanju) nove elite. Budući da nema srednjih slojeva, a neće ih biti barem još za jednu generaciju, to **mase** u svojem ponašanju postaju najprije **moralno nesigurne**, a onda se i same opredjeljuju (orijentiraju) na empirijski dominantne moralne vrednote i tendencije.

Zašto bi se pojedinac trebao držati moralnih regula koje u individualiziranom društvu više nemaju iskustvenu i djelatnu osnovu, kao što su to imale ranije, nije samo akademsko pitanje. U prethodnim društvima moralno ponašanje (posredovano magijom, religijom itd.) pojedincu je davalo **sigurnost u zajednici**, a zajednici omogućavalo **smisao zajedništva**. Smanjenje djelatne uloge zajedničkih vrijednosti i regula u društvu mijenja ponašanje zasnovano na njihovim normama, a prihvaća (ili traga) za regulama koje će mu omogućiti osobne perspektive.

***

Pored zanimljivog pristupa utemeljenju etike poduzetništva što nastaje na novim oblicima društvenosti — poduzetništvu (o čemu je bilo nešto više riječi u ovome prikazu), Dehner ukazuje i na važnu problematiku moralnog odgoja u modernom društvu. Odgojni ciljevi imaju svoju društvenu funkciju. Za autora su tri najvažnije **funkcije moralnog odgoja**: (1) prilagođavanje svijetu života, (2) pobuđivanje sposobnosti za uspjeh, (3) samousmjerenje preko refleksije. Kod prvog cilja nije problem samo **prilagođavanje** kao odgojni cilj nego je problem u tome što se okoliš (svijet života) veoma brzo mijenja, pa se djeca moraju odgajati za rješavanje **promjenjivog problema**. Za ostvarivanje druge odgojne funkcije, mijenja se razumijevanje **uspjeha i sposobnosti** za uspjeh. Specifičnosti u podjeli rada i školovanja uspjeh povezuju uz odnosnu skupinu, pa se uspješnosti u raz-

ličitim područjima ne mogu jednostavno uspoređivati. Ova funkcija pretpostavlja razvijanje posebnih znanja, sposobnosti i spremnosti definiranih u nekom *curriculumu*. Za treći cilj važno je kod djece razvijati refleksivnu sposobnost, jer nas tek refleksivni odnos čini odgovornim za ponašanje — ostvarivanje egoističnih ciljeva po svaku cijenu ili pak poštovanje pravila zajedničkog djelovanja i načela ljudskosti.

Iz spomenutih funkcija moralnog odgoja, mogu se definirati tri kategorije **ciljeva moralnog odgoja** (95): (1) Zadržati pravila zajednice prema kojemu »djeca i mladi trebaju biti odgojeni da održavaju pravila zajednice« (75); (2) Uvažavati dostojanstvo suljudi i raditi pošteno. Ostvarivanje ovog cilja znači: »Djeca i mladi trebaju poštovati ljudsko dostojanstvo svakog čovjeka, i u svojem djelovanju respektirati sva individualna prava i slobode drugih... Djeca i mladi trebaju suljudski djelovati iz uvjerenja« (79); i (3) nenasilno ophođenje s drugim societetima i njihovim članovima. Ostvarivanje ovog cilja znači postizanje da »Djeca i mladi trebaju usvojiti ponašanje da u svakom vide najprije čovjeka a onda različitog. Time se može u suprotstavljanju societeta odustati od nasilja« (88).

U postizanju ciljeva **moralnog odgoja** Dehner navodi tri **strategije** (120) s adekvatnim **mjerama** moralnog odgoja (123). (1) Prva strategija je **djelatna orijentacija**, a mjere koje treba primijeniti su omogućiti djeci da u zajedničkom djelovanju steknu aktivno iskustvo. (2) Druga strategija je da sudjelovanje utječe na djecu s tim da djeca preuzimaju odgovornost u zajednici, (3) Treća strategija je **moralno reflektiranje problema**, koja zahtijeva da se s djecom raspravlja o temama s moralnim sadržajem.

***

Na kraju možemo reći da Dehner čitaocu ukazuje na elementarne oblike pred- i prosocijalnog ponašanja kod životinja ra-

di preživljavanja u okolišu, kojih nije bio niti čovjek oslobođen, a koji su kao zajedničko djelovanje (poduzimljivost) predstavljali izvorišta socijetarnog i izvansocijetarnog morala. Naravno, čovjek nije životinja iako se često ponaša upravo životinjski, pa se ne mogu moralna ponašanja izvoditi iz životinjske društvenosti. Naprotiv, baš zbog nje je čovjeku i potreban moral kako bi uredio svoje životinjsko i opstao u zajednici. Tijekom kulturne evolucije zadržala se osnovna ljudska potreba za opstankom, ali se povećao broj pripadnika ljudske vrste; mijenjali su se oblici društvenosti, ali se razvijala tehnologija u djelovanju; zadržana je socijetarna i izvansocijetarna logika i njihovi morali sve do danas. Budući da je ostala i danas postoji potreba za čovjekovim preživljavanjem, zadržan je socijetarni i izvansocijetarni moral, koji dobivaju nove aspekte u kontekstu globalizacije. Tijekom povijesti čovjek je promijenio više društvenih ustroja, ali nije promijenio svoju biološku narav. Ona nam ne bi trebala biti opterećenje nego podsjećanje da se i s tom naravi živi u nekom obliku društvenosti.

Tezu o čovjekovoj potrebi za društvenošću na zanimljiv način povezuje s problemom smanjivanja potrebe čovjeka modernog društva za društvenošću i nastankom modernog poduzetništva. Na taj način s jedne strane ukazuje na problem odgoja mladih – moralni odgoj, a s druge strane na problem odgoja poduzetnika – etiku poduzetništva. Čovjek smanjuje potrebu za prinudnim oblicima društvenosti i slobodno traga za novim. Jer, što je poduzetništvo ako ne slobodno udruživanje radi ostvarivanja nekih zajedničkih ciljeva. O problemu individualizma i njegovom značenju za integraciju društva, vode se i danas brojne rasprave (Beck/Sopp (Hrsg), 1997), što svjedoči o tome da teza o individualiziranju društva nije jednoznačna.

U jednom i drugom pitanju morala Dehner zastupa tezu da ostvarivanje zajedničkih ciljeva ne predstavlja nasilje, formalno ispunjavanje dužnosti nego želju,

koja u sebi sadrži radost, veselje – želju (*Lust*), a to je ono što proizlazi iz čovjekova društvenoga života. Otuda i naziv knjizi *Lust an Moral (Želja za moralom)* s podnaslovom *Prirodna čežnja za vrednotama*.

Literatura:

Beck, U., P. Sopp (Hrsg). (1997). *Individualisierung und Integration*. Opladen: Leska + Budrich.

Adam, B., Geissler, A. G., Held, M. (Hrsg). (1998). *Die Nonstop-Gesellschaft und ihr Preis. Vom Zeitmissbrauch zur Zeitkultur*. Stuttgart: Hirzel.

Polšek, D. (ur.). (1997). *Sociobiologija*. Zagreb.

Voland, R. (1993). *Grundriss der Soziobiologie*. Stuttgart.

Wilson, E. O. (1975). *Sociobiology: The New Synthesis*. Cambridge – London.

Ivan Cifrić

Franz M. Wuketits

EINE KURZE KULTURGESCHICHTE DER BIOLOGIE

Mythen – Darwinismus – Gentechnik

Primus Verlag, Darmstadt, 1998, 165 str.

Danas se više ne zadovoljavamo opisivanjem prirode i kauzalnim tumačenjem njezinih fenomena. Čovjek je oduvijek težio objasniti prirodu u kojoj živi i koje je jednim svojim dijelom neodvojivi dio. Prirodu nalazimo u opisima mnogih starih naroda (Mezopotamija, Indija, Egipat, Grčka, Rim itd.) pisaca, povijesničara, filozofa itd. Priroda je zastupljena u mnogim mitovima, religijama, pa se može reći da se u mnogih starim civilizacijama može prepoznati materijalističko kao i spiritua-lističko bavljenje životom. Sve te narode, imenovane i neimenovane pojedince, povezuje pitanje što je biće života. Što je to živo u nekom biću i naravno što je to život. O tome se u povijest mišljenja mogu susresti dva pristupa: prema jednomu radi se o fizičkim uzrocima postojanja živo-